

OY RAMZIY MA'NOLARINING ARXITEKTURADAGI IFODASI**Saipova Madina Saidaxbor qizi****Toshkent xalqaro boshqaruv va texnologiyalar universiteti****“Arxitektura va raqamli texnologiyalar” kafedrasi dotsenti,****Arxitektura bo'yicha falsafa doktori (PhD)****<https://doi.org/10.5281/zenodo.18980979>**

Annotatsiya: Ushbu maqolada oy timsolining ramziy, falsafiy va kosmologik ma'nolari hamda ularning me'morchilikda ifodalanish shakllari tahlil qilinadi. Oy qadimdan vaqt aylanishi, yangilanish, noziklik va ilohiy nur ramzi sifatida talqin etilgan. Markaziy Osiyo me'morchiligida oy shakllari bezak tizimlarida, gumbaz kompozitsiyalarida, me'moriy nisbat va yorug'lik tashkilida muhim o'rin tutgan. Maqolada oy ramzining qadimgi diniy qarashlardan tortib islomiy me'morchilikdagi talqinlarigacha bo'lgan rivojlanish jarayoni yoritiladi.

Kalit so'zlar: oy ramzi, yarim oy, kosmologiya, me'moriy timsol, gumbaz, nur va soya, islom me'morchiligi, Markaziy Osiyo san'ati, ramziylik.

Kirish. Tabiat hodisalari inson tafakkurining shakllanishida muhim rol o'ynagan. Quyosh va oy qadimgi dunyoqarashning asosiy kosmik timsollari bo'lib, ular vaqt, hayot aylanishi va ilohiy tartibni ifodalagan. Agar quyosh faoliyat va kuch ramzi bo'lsa, oy ko'proq sokinlik, ichki kechinma, yangilanish va ruhiy poklanish timsoli sifatida talqin etilgan.

Oy fazalarining o'zgarib borishi inson hayoti, vaqt aylanishi va tabiat ritmlarini ifodalovchi ramziy model sifatida qabul qilingan. Shu bois u nafaqat diniy va mifologik tasavvurlarda, balki me'moriy shakl va bezak tizimlarida ham muhim o'rin egallagan.

Oy timsolining qadimgi kosmologik talqini. Qadimgi Sharq xalqlarida oy ilohiy kuch sifatida e'tirof etilgan. Mesopotamiya madaniyatida oy xudosi Sin (Nanna) osmon va vaqt hukmdori deb qaralgan. Oy kalendar tizimining asosi bo'lib, insoniyat vaqtni o'lchashni aynan oy sikllari orqali boshlagan.

Markaziy Osiyoda ham oy va yulduz timsollari qadimgi tangalar, devoriy bezaklar va muhrlarda uchraydi. Masalan, Varakhsha saroyi devoriy rasmlarida osmon jismlari tasvirlari mavjud bo'lib, ular kosmik tartib g'oyasini ifodalagan.

Oy timsoli ko'pincha yarim doira shaklida tasvirlanib, osmon gumbazini eslatgan. Bu esa me'moriy gumbaz shaklining kosmologik ildizlarini ko'rsatadi.

Islom me'morchiligida oy ramzi. Islom madaniyatida yarim oy ramzi keng tarqalgan timsollardan biridir. U ko'pincha masjidlar gumbazi yoki minoralar tepasida uchraydi. Yarim oy shakli osmon, ilohiy nur va ruhiy poklik timsoli sifatida talqin qilinadi.

Markaziy Osiyo me'morchiligida bu ramz ko'plab obidalarda namoyon bo'ladi. Masalan, Poi Kalon majmuasi ansamblida ham gumbaz kompozitsiyasi va osmon bilan uyg'unlik g'oyasi yaqqol seziladi. Gumbazning yarim shar shakli osmonni, undagi yorug'lik esa ilohiy nurni anglatadi.

Shuningdek, Go'ri Amir maqbarasi me'moriy yechimida ham gumbaz va koshinkor bezaklar orqali samoviy uyg'unlik ifodalangan. Bu yerda nur va soyaning o'zaro ta'siri oy fazalarining o'zgaruvchanligini eslatadi.

Oy va me'moriy kompozitsiya. Oy ramzi me'morchilikda bevosita tasvir sifatida emas, balki shakl va fazoviy yechim orqali ham namoyon bo'ladi.

1. **Gumbaz** – osmon va koinot timsoli. Yarim shar shakli oy va osmon uyg'unligini anglatadi.
2. **Ravok va arkalar** – yarim oy shakliga yaqin kompozitsion elementlar bo'lib, kirish va o'tish ramzi sifatida talqin qilinadi.
3. **Nur tashkiloti** – oy nuri yumshoqligi me'moriy ichki makonda yorug'likni nozik taqsimlash orqali ifodalanadi.

Masalan, Shohi Zinda majmuasi obidalarida ichki makonga tushadigan yorug'lik va ko'k rangli koshinlar uyg'unligi samoviy tasavvurni kuchaytiradi. Ko'k rang osmon va oy bilan bog'liq ramziy ma'noni ifodalaydi.

Oy timsolining falsafiy talqini. Tasavvufiy qarashlarda oy qalb timsoli sifatida talqin qilinadi. Quyosh ilohiy haqiqat bo'lsa, oy uning aksini — inson qalbida namoyon bo'ladigan nurini bildiradi. Shu jihatdan me'moriy makon ham inson qalbining timsoli sifatida quriladi.

Gumbaz ostidagi markaziy makon — ruhiy markaz, nur kirib tushadigan yuqori qism esa ilohiy manba sifatida talqin qilinadi. Bu holatda oy ramzi bevosita shaklda emas, balki ramziy-falsafiy mazmunda namoyon bo'ladi.

Xulosa. Oy qadimdan yangilanish, vaqt aylanishi, ilohiy nur va ruhiy poklanish ramzi sifatida inson tafakkurida muhim o'rin egallagan. Uning ramziy ma'nolari me'morchilikda gumbaz shakllari, yarim doira elementlari, nur va soya o'yinlari orqali ifodalangan.

Markaziy Osiyo me'morchiligida oy timsoli kosmologik va tasavvufiy qarashlar bilan uyg'un holda shakllanib, makonning ma'naviy mazmunini boyitgan. Shunday qilib, oy ramzi me'morchilikda nafaqat bezak elementi, balki chuqur falsafiy va kosmik g'oyalarni mujassam etuvchi timsol sifatida namoyon bo'ladi.

Adabiyotlar, References, Литературы:

1. Eliade, M. *Muqaddaslik va dunyoviylik*. – Toshkent: Yangi asr avlodi, 2004.
2. Losev, A.F. *Ramz va realizm muammosi*. – Moskva: Iskustvo, 1976.
3. Tolstov, S.P. *Qadimgi Xorazm madaniyati*. – Moskva: Fan, 1948.
4. Rappoport, P.A. *Markaziy Osiyo me'morchiligi tarixi*. – Leningrad: Nauka, 1971.
5. Karimov, Q. *O'zbekiston me'morchiligi tarixi*. – Toshkent: O'qituvchi, 1995.